

15. Yüzyılda Novi Pazar'da Osmanlı İmar Faaliyetleri¹

Zehra ŞKRIJELJ CELLEK¹

Ayşe Pelin ŞAHİN TEKİNALP²

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, zehraskrijelj@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3339-8265

² Doç. Dr, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, aysepelin.tekinalp@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8918-4894

Özet: Bugün Sırbistan topraklarında bulunan Novi Pazar bölgesi 15. yüzyılın ortalarında (1455-1463 yılları civarında) tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni fethettiği bölgelerde kendi yönetim sistemini uyguladığı bilinmektedir. Böylece yaklaşık 500 yıl boyunca Novi Pazar idari olarak farklılıklar içerse de Osmanlı Devlet'inde kalmıştır. Fethedilen topraklarda mevcut yerleşimleri geliştirmeye yönelik ticari ve sosyal gereksinimler doğrultusunda yeni imar etkinlikleri yapılmıştır. Aslında Novi Pazar, Osmanlı Dönemi'nde, 15. yüzyılın ilk yarısında eski bir Orta Çağ Sırp şehri olan Ras2 şehrinin yakınlarında, Yeni Bazar (yeni pazar yeri) adıyla yeni bir yerleşim yeri olarak kurulmuştur. Batı ve doğu, kuzey ve güney arasında bağlantıları sağlayan Novi Pazar'dan geçen yol şebekesi, farklı mimari geleneklerin bir araya gelmesine sebep olmuştur. Böylece doğudan ve batıdan gelerek Novi Pazar'da buluşan kültürel etkenler, bölgede yapım faaliyetleri, yaşam alanları ve kamusal alanların düzenlenmesine etki etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-kültürel katkısı sebebiyle 15. yüzyılda yeni bir şehir olarak Novi Pazar kurulunca bölgedeki imar faaliyetlerinin yönü değişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Novi Pazar, Osmanlı imar faaliyetleri, Sırbistan, Balkan

Ottoman Building Activities in Novi Pazar During the 15th Century

Abstract: Novi Pazar, which is part of Serbia today, fell under the Ottoman rule in the 15th century (around about 1455-1463). It is known that Ottoman Empire implemented its administration system in newly conquered territories. In the 500 years long period of Ottoman rule Novi Pazar has been changing. In the conquered lands the Ottomans were developing the old settlements and establishing new ones. Novi Pazar was founded in the 15th century during the Ottoman Period as a new settlement with the name of Yeni Bazar (Eng. new marketplace) near the former medieval Serbian capital named Ras. The crossroad that has been passing through Novi Pazar which was the connection between west and east, north and south, has caused different architectures to come together. The cultural factors that came from different sides met in Novi Pazar and made an impact on the construction activities, living spaces and public areas in the region. Therefore, when Novi Pazar was established as a new city in the 15th century due to the socio-cultural contribution of the Ottoman Empire, the direction of the building activities in the region has been changed.

Key Words: Novi Pazar, Ottoman Building Activities, Serbia, Balkan

1. GİRİŞ

Osmanlı Dönemi'nde, fethedilen bu topraklarda mevcut yerleşimleri geliştirmeye yönelik, ticari ve sosyal gereksinimler doğrultusunda yeni imar etkinliklerinin yapıldığı gözlemlenmektedir. Machiel Kiel'in (1990, s. ix) söylediği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da yeni kurdukları yerleşimlerin yanında eskiden beri var olanları yavaş yavaş geliştirip bir yandan da kendi inşaat geleneklerini de uygulamışlardır. Böylece şehircilik, mimarlık ve genel olarak inşaat faaliyetleri, İmparatorluğun bayındırlaşma anlayışını yansıtır hâle gelmiştir. Novi Pazar bölgesinde 1912 yılına kadar kent oluşumu ve değişimi adım adım, küçük boyutlarda takip edilebilmektedir (Yenişehirlioğlu, 2000, s. 889). Bu değişimle birlikte bir yandan da Osmanlı Devleti'nin gelişimi okunabilmektedir.

Novi Pazar toprakları, Osmanlı Dönemi öncesinde iklim, kaynak suları, ormanlar, madencilik gibi avantajlı doğal koşullarıyla stratejik bir nokta olarak önemli olmaya başlamıştır. Zengin ve verimli topraklarıyla Osmanlı İmparatorluğu için önem arz etmiş ve ülkenin en hareketli bölgelerinden biri olmuştur. Bu durumu, coğrafi konumu sayesinde ticari faaliyetlerin gelişmesi izlemiştir. Ticaret çok kültürlü ve çok dinli Novi Pazar topluluğunu yaratmıştır denilebilir. Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli bölgelerin (yerleşimler) merkezle olduğu gibi birbirleriyle de büyük etkileşim içinde oldukları söylenebilir. Önemli bir Balkan ticaret bölgesi olan Novi Pazar zamanla gelişerek kültürel birikim de kazanmıştır (Akin, 2001, s. 7). Bu sebepten dolayı şehir ilgi çekici bir konum elde etmiştir.

¹ Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi anabilim dalında doktora tezinden üretilmiştir.

² Trgovište olarak tanınan yerleşimdir.

2. KONUM VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Balkan Yarımadası'nın ortasında yer alan Novi Pazar bugün Sırbistan'ın güneybatısında bulunmaktadır (bk. Harita 1). Coğrafi konumunu, günümüzde kuzey-batı ve güney-doğu aksında korumaktadır. Novi Pazar yerleşimi, kuruluşundan günümüze kadar Balkan Yarımadası'nın batısından doğusuna geçişi sağlayan önemli bir noktada bulunmasında doğal kaynakları, coğrafi, topografik yapısı, tarihi, kültürel ve sosyal yapısı ile sunduğu ekonomik hareketler etkili olmuştur (Gravier, 1977, s. 7; Premović Aleksić, 2017, s. 66). Yerleşim, mekân, topluluk içiçe geçmiş ve birbirine bağlı olduğu için Novi Pazar'ın doğal kaynakları, kültürel, tarihî, sosyal ve ekonomik olarak çeşitli fırsatlar sunmaktadır.

Harita 1. Sırbistan Haritasında Novi Pazar

(https://sco.wikipedia.org/wiki/Novi_Pazar [Erişim Tarihi: 16 Ekim 2021])

[Erişim Tarihi: 19 Ekim 2021])

³ İlk Sırp Devleti'nin başkent, Ras, Sırp tarihinde önemli bir şehir olarak yer almaktadır. İlk Sırp hükümdar Stefan Nemanja Ras'tan ülkeyi yönetiyordu ve meclis buluşmaları düzenliyordu. Novi Pazar'ın merkezinden 11 km uzaklıktaki kraliyet saraylarını barındıran Ras kalesi yerleşimin önemini göstermektedir (Premović Aleksić, 2016, s. 7). Bunun yanında Antik Çağa kadar uzanan eski yolların güzergâhları, Adriyatik sahilindeki ve Kosova'daki önemli alışveriş merkezleriyle olan bağlantıların yanı sıra Niş, Sofya ve Konstantinopolis'e giden yollar, önemli bir yerleşim yeri olan Ras'ın oluşmasını sağladı (Popović, 1999, s. 31).

⁴ Çalışlar Yenişehirlioğlu, erken Osmanlı Dönemi'ndeki yerleşimleri önceki karakterine göre 3 gruba ayırmaktadır.

3. NOVI PAZAR YERLEŞİMİNİN KURULMASI

Novi Pazar yerleşiminin, 15. yüzyılda Osmanlı fethinden sonra, büyük ölçüde günümüzdeki sınırı belirlenmiştir. İlk Sırp Devleti'nin başkenti³ olan bu şehrin coğrafi, tarihî ve stratejik konumu geçiş noktası olarak kullanıldığı için Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki fetih hareketlerini kolaylaştırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmasıyla birlikte kendi yerleşik kültürü ve hayatları değişmeye başlamıştır (Aliğaoğlu, Uğur, 2016, s. 204). Özellikle Erken Osmanlı Dönemi'nde fetih sonrası yerleşimde değişim⁴ görülmeye başlar. Yeni ele geçirilen topraklarda Osmanlı kurumları oluşturularak siyasi ve ekonomik açıdan kontrolü ele geçirdikleri görülür (Çalışlar Yenişehirlioğlu, 2000, s. 888-889). Osmanlı yönetiminde oluşturulan siyasi-politik, sosyo-ekonomik, dini ve kültürel sistemi temsil eden kurumlar imar faaliyetleriyle de toplumsal ortamlara ve yerleşimlere yansımıştır. Bu nedenle yeni oluşturulan fiziki yerleşim dokusu şehrin değişimi ve gelişimini sağlamıştır.

Yerleşimlerin oluşması ve değişmesinde akıncı beyler önemli rol oynamıştır. Akıncı beyler Türklerin yanı sıra İslamiyeti kabul etmiş Bizans asillerinden olabiliyordu ve fethedilen topraklarda bulunan yerleşimlerin Osmanlı Devleti'ne katılma sürecine büyük katkıda bulunmuşlardır (Çalışlar Yenişehirlioğlu, 2000, s. 890). 15. yüzyıl Osmanlı kimliğinin oluşumu açısından çok önemli bir dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi ve uzun süreli hakimiyeti, insanlar arasında Osmanlı Devleti'ne bağlılığı güçlendirmiş ve bağlılık gösterenleri kişisel olarak avantajlı duruma getirmiştir. Bu geniş coğrafyayı, toprakları devlet kurumlarıyla bölgeleri yönetmek ve savunmak için de bu insanlara da ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı bu süreçte çok sayıda Osmanlı devlet adamı ve askerî lider yetiştirilmiştir (Isom-Verhaaren, 2014, s.111-112). Osmanlı hükümetinin Güneydoğu Avrupa'ya yayılmasından sonra Rumeli'de uç beylikleri oluşturulmuştur⁵. Bu dönemde en çok dikkat çeken Osmanlı akıncı beylerinden Gazi İsa

Birinci grupta yeni kurulan yerleşimler, ikinci grupta ise Bizans veya Balkan Prenslüklerinden alınan yerleşimler ve son olarak da üçüncü grupta Memluk, Anadolu Beylikleri ve Türk Beyliklerinden alınan yerleşimler bulunmaktadır (2000, s. 889).

⁵ Uç beylik, Osmanlı Devleti'nde sınır bölgesinde teşkilâtlanan askerî ve idari tanımlamak üzere bir birimdir. Osmanlılar, bunu Anadolu Selçuklu Devleti'nden benimseyip sınırlarını genişleterek bir bölgenin sürekli akın faaliyetleri temsil ediyordu. Uç kelimesi "sınır" anlamıyla genelde gayrimüslim devletlerle olan Osmanlıların sınır kesimi farklı siyasî ve kültürel oluşum olarak gösteriliyordu (Emecen, 2008, s. 38).

Bey İshakoğlu⁶, Novi Pazar'ın oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin genişlemesiyle birlikte Üsküp uç beyi ve daha sonra Bosna'nın uç beyi olan İsa Bey İshakoğlu Novi Pazar ve çevresinin kontrolünü sağlamıştır (Miljković, 2019, s. 353).

Sırp Orta Çağ yerleşimi Ras'ın⁷ adı Trgovište (Tür. Pazar), yeni bir yerleşim için de kullanılmıştır. Böylece eski Orta Çağ şehrinin civarında Yeni Pazar yerleşiminin kurulduğu anlaşılmaktadır. Gazi İsa Bey de Yeni Pazar'da vakfiye kurarak şehrin oluşmasında en büyük katkıyı sağlayan isim olmuştur (Čar Drnda, 1984, s. 77).

Balkan topraklarında Osmanlı İmparatorluğu öncesinde de var olan yerleşimler genelde kale içinde yer alıyordu. Kaleler hem fiziksel hem de işlevsel olarak yerleşimleri önemli kılıyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'ı ilk fethettiği zamandan itibaren iskân alanlarını kaleden çıkarıp artık kalenin savunmasına gerek olmayacak biçimde açık yerleşim konumuna dönüştürmüştür⁸ (Şahin, 2010, s. 446). Kale dışında oluşturulan mahallelere yeni gelen nüfusun yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Novi Pazar'da da yeni yerleşim eski şehrin kuzeydoğusunda oluşmaya başlamıştır. Şehrin halkı hem dini hem etnik anlamda heterojendir. Fethedilen yerleşimin halkı kendi mülklerinde oturmaya devam etmiştir. Yeni gelenlerle halihazırda yerleşik olanlar arasında ticaret ya da diğer nedenlerle yeni heterojen mahalleler

oluşturarak şehrin gelişmesi sağlanmıştır (Uğur, 2015, s. 294-295). Osmanlıların yeni şehir merkezleri inşasında bir düzen yok gibi görünse de şehirlerin planlı bir şekilde kurulduğunu söylemek mümkündür. Şehirlerde genellikle iki ana kısımdan bahsedilmektedir. Birincisi, şehrin sosyal, ekonomik ve ticaretin sürdürüldüğü alanı ikincisi ise genellikle bir ibadet yapısı çevresinde oluşan mahallelerdir (Şahin, 2010, s. 447).

Mevcut kaynaklara göre Novi Pazar'ın kesin kuruluş tarihini vermek zordur. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda Novi Pazar'ın 1455-1461 yılları arasında kurulduğu ileri sürülmekle birlikte bu tarih pek mümkün görünmemektedir. Çünkü şehrin kurucusu Gazi İsa Bey Osmanlı kaynaklarında 1455 yılında uç beyi değildir (Šabanović, 1964, 1-58). Novi Pazar yerleşimi ilk olarak 1461 tarihli Dubrovnik arşiv belgelerinde geçmektedir. Bu yüzden bu belgenin tarihi olan 1461, Novi Pazar'ın resmî kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.

Ancak Novi Pazar ya da herhangi başka bir şehrin bu kadar kısa süre içerisinde bu kadar gelişmiş bir yerleşim hâline gelmesi mümkün değildir. Arşiv belgelerine göre Dubrovniklilerin yalnızca ticari olarak gelişmiş yerlerde yaşadığı anlaşılır (Čar Drnda, 1984, s. 77-78). Mušović⁹, Novi Pazar'ın 1468/1469 öncesi tarihi kayıtlarda adının geçmemesine dayanarak, yerleşimin ancak bu tarihten sonra oluşmaya başlayabileceğini öne sürmektedir (1990, s. 157). Ancak 1468/1469

⁶ Gazi İsa Bey'in hayatının ilk yılları hakkında bilgi yoktur. İnalçık, açıklama vermeden Gazi İsa Bey İshakoğlu önemli bir Hristiyan soylu ailenin mensubu olduğunu iddia etmektedir (1954, s. 149). Edin Urjan Kukavica, İsa Bey İshakoğlu'nun kökenini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Açıklamasına göre Gazi İsa Bey, Bosnalı önde gelen Katarina Kosača ile Hersekli veliaht Stjepan Tomaš Kotromanić'nin torunudur. Katarina Kosača'nın Hersekli veliaht Stjepan Tomaš Kotromanić'nin evliliğiyle Bosna Hersek birleşmiş oldu. İnalçık'a göre, onların oğlu Sigismund (bazı kaynaklarda Sigismund, Šimon veya Simon) 1449'da doğdu ve devşirme sisteminden dolayı İshak Bey olmuştur. İshak Bey sonra İsa Bey'in babasıydı (2010, s. 34). Üsküp sancak beyi İshak Bey'in oğlu İsa Bey, kardeşleriyle beraber bugün Kosova, Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Bosna bölgelerinde Osmanlı fetihlerine katıldı. 15. yüzyılın ortasında (II. Murat Dönemi'nde) babası ölünce onun görevini devralarak Balkanlar'daki Osmanlı zaferlerinde İsa Bey, önem kazanan uç beylerinden birisi oldu. O zamanlar İsa Bey gazi ve idareci unvanını kazandı (Pedilija, Emecen, 2008, 475). Ancak tarihi veriler, Bosna'nın 1463'te fethedildiğini ve İshak Bey'in o sırada Üsküp Uçbeyliğinin uçbeyi olduğunu bilindiği için oğlu İsa Bey'in birkaç yıl içinde Bosna Uçbeyliğinin uçbeyini olması mümkün değildir.

⁷ Osmanlı kaynaklarında ilk defa 1468/1469 yılından gelen tahrir defterinde Yeni Pazar Ras nahiye içerisinde şehir

olarak kaydedilmiştir (Aličić, 2008, s. 8). Bu zamandan önce Yeni Pazar muhtemelen sultanın hası altında kaydedilmiş çünkü 1455 yılından gelen İsa Bey uçbeyliğinin mücmel defterinde Yeni Pazar'dan bahsedilmemiştir (Šabanović, 1964, s. 1-58).

⁸ Şahin bunu da ekliyor: "Genellikle bir mahallenin yer aldığı iç kalede yönetim, askerî garnizon ve hapisane binaları ile beylerleyi, sancak beyi, kadı ve dizdar gibi yöneticilerin oturduğu evler bulunurdu. İç kale dışında ticarî faaliyetler yapılır ve burada ileri gelen kesim otururdu. Kale dışında ise daha çok yeni yerleşim alanları vardı." (2010, s. 446).

⁹ Mušović, Novi Pazar bölgesinde var olan tüm yerleşimlerin 1455'te ya Branković Bölgesi'nde ya da İsa Bey İshakoğlu Uç beyliğinde kayıtlı olması gerektiğini iddia etmektedir. Novi Pazar o dönemde oluşmadığı için bu yazılarda yoktur. Novi Pazar merkezinin Potok ve Parice gibi kısımları İsa Bey Uçbeyliği kayıt defterinde Jeleč Nahi altında köyler olarak listelendiğini belirterek iddiasını doğrulamak istemektedir. Ona göre Novi Pazar o dönemde var olsaydı mutlaka bir yerde tescillenmeliydi. Mušović, Novi Pazar şehrinin 1455 ile 1461 yılları arasında birkaç kırsal yerleşim yerinin birleştirilmesiyle oluştuğuna inanmaktadır (1990, s. 157).

yılındaki kayıt defterinde, eğer Yeni Pazar bir şehir olarak belirtilmişse daha öncesinde kuruluş ve gelişim aşamalarının da izlenebiliyor olması gereklidir ve Jovanka Kalić de Gazi İsa Bey'in bağışlarıyla Yeni Pazar'ın, Ras şehrinin yerinde kurulduğuna inanarak bu görüşü öne sürmektedir (2013, s. 437-438). Bütün bu düşüncelere dayanarak Novi Pazar'ın kuruluşunun 1455 yılından önce olması gerekmektedir¹⁰.

Novi Pazar'ın Osmanlı öncesi dönemde Ras civarında kurulduğu varsayılırsa Osmanlıların, bu bölgeyi geniş kapsamlı bir ekonomik¹¹ merkez oluşturmak için kullanmak istedikleri anlaşılabilir. Dolayısıyla Novi Pazar, hem kentsel yapı ve organizasyon açısından hem de kiliseleri¹² ile inanç alanında Osmanlı kentinin tüm özelliklerini yansıtan önemli bir merkez hâline gelecektir.

4. NOVI PAZAR'DAKİ 15. YÜZYIL YAPILARI

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme çağında kurulan kentler ihtiyaca göre inşa edilen yapılar ve güncel kültür/sanat organizasyonlarına hizmet edenler olarak düzenlenmiştir (Kuban, 2016, s. 57). Novi Pazar'da görülen imaret, bedesten, kervansaray ve benzer ticari yapıları gibi yapılar yol üzerinde gelişmiş şehirlerde de görebilmektedir (Şahin, 2010, s. 447). Bazı kaynaklara göre Yeni Pazar'ın kurulduğu yıllarda Osmanlı Devleti sınırlarının genişlemesi için şehrin merkezinde bir askerî tahkimat yer almaktadır (Zirojević, 1977, s. 112).

Ancak 1463 yılında, Bosna'nın fethi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları batıya kaymış ve böylece Novi Pazar bölgesi, daha istikrarlı hâle gelmiş ve gelişmiştir. 1468/1469 tarihli tahrir defterinde Yeni Pazar şehri Ras nahiyesinin idari merkezi olarak kaydedilmiştir (Aličić, 2008, s. 8). Fakat kısıtlı arşiv

verileri nedeniyle Novi Pazar'ın kentsel gelişimini net bir şekilde izlemek mümkün değildir. Kesin olan şu ki Novi Pazar'da, vakıflar aracılığıyla daha önceden bilinen Osmanlı şehirlerindeki gibi yapım faaliyetlerine benzer uygulamalar izlenebilmektedir. Ancak bu durumun fetihler sırasında, farklı koşullarda değişik üslup ve yapıların ortaya çıkmış olduğu ve böylece şehre hem kültürel hem de fiziksel çevreye ilişkin yeni bir kimlik kazandırdığı anlaşılmaktadır (Özer, 2016, s. 123). Novi Pazar'ın temelini atmış olan Gazi İsa Bey İshakoğlu da kendi vakıflarıyla şehrin değişmesine ve gelişmesine yol açmıştır.

Gazi İsa Bey'in vakıfları yeni şehrin temel çekirdeğini oluşturmaktaydı. İlk olarak bir cami ile imaret yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bosna sancağı tahrir defterine (1489) göre bir hamam, bir kervansaray, 3 değirmen ve pek çok dükkan (ilk başta 56, sonrasında 90 tane) inşa ettirmiştir. Daha sonraki kayıtlara göre de Raška Nehri üzerine bir köprü yaptırmıştır (Oruç, 2013, s. 170; Zirojević, 1977, s. 112). Gazi İsa Bey'in temellerini attığı Novi Pazar, 16. yüzyılın başlarına kadar Bosna sancağının en önemli yerleşimi olmuş sonrasında ise Saraybosna bu rolü üstlenmiştir.

4.1. Günümüze Gelen Yapılar

4.1.1. Havale Ahmed Bey veya Ahmed Bey Silahdar Camisi (Leylek Camisi)

Novi Pazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçtikten sonra dini mimarinin temel taşı olan camiler inşa edilmeye başlar. Müslümanlara ait mimari mirasının değerli bir unsuru olan cami, Novi Pazar'daki kentsel yerleşimin gelişimini etkilemiştir. Cami, sosyal bir topluluğun yükselişinin bir yansıması olduğu için (Kuban, 2003, s. 632), yerleşimler ekonomik açıdan ne kadar zenginse

verdi. 1396 yılında kadı ile Dubrovnik tüccarları arasında yapılan yazışmalardan bu konunun önemi belirlenebilir ve kadının Dubrovnik görevlilerine gönderdiği yazı günümüze ulaşamamış sa da onların kadıya gönderdiği cevap elimizdedir. Bu yazışma ile Konstantinopolis'e giden Dubrovnik kervanlarının Gluhavica'dan geçerek oradaki serbest ticaret için gümrük vergisi ödemesi kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır (Mušović, 1982, s. 67-68).

¹² Madenlerin varlığı kadar tarım ve hayvancılığın gelişmesine elverişli iklim, Novi Pazar ve çevresindeki tarihî olayları etkilemiştir. Sırp lar 9. yüzyılda, Hristiyanlığı kabul edince Ortodoks oldular. O zamandan itibaren Ortodoks Sırp ların hayatında kilise önem kazanmaya başlamıştır. Osmanlı Dönemi öncesinden Novi Pazar topraklarında bulunan Aziz Havariler Peter ve Pavlus Kilisesi, Đurđevi Stupovi Manastırı ve Sopoćani Manastırı Sırp en önemli dini yapıları olarak bilinmektedir.

¹⁰ Eğer Osmanlı şehirciliğinin devamlılık sistemine bakılırsa bu iddia ispatlanabilir. Şöyle ki, Osmanlılar elde ettiği topraklardaki mimari unsurları ve Osmanlı Dönemi'nden önce inşa edilmiş yapıları yıkılmayıp kullanılabilen alanlar ve yapılar tamir ediliyordu. Bu şekilde mevcut yerleşimin estetik ve şehre özgü özellikleri dikkate alınmış ve sürdürülebilmesi için uygun adımlar atılmıştır (Uğur, 2015, s. 301).

¹¹ Bugün Sırbistan'daki Novi Pazar ve Tutin arasında bulunan Gluhavica köyü, ilk defa 3. yüzyılda Romalılar tarafından idare edildiği zaman ünlü bir maden yerleşimi olarak anılırdı. Orta Çağ'da bu yerleşimde sadece madenciler oturuyordu, tüccarlar ve esnaf lar da yaşıyordu. Dubrovnikliler yerel yöneticilerle iyi ilişkiler kurduğu için, Balkanların farklı bölgelerinden ticaret mübadelelerinin burada gerçekleştiği de kesin gibidir. Türklerin işgal ettiği stratejik pozisyonlardan biri Gluhavica'ydı. Osmanlılar ona *Demircibazar* Türkçe adını

gelişmiş yerleşimlerdeki cami sayısı da o kadar artıyordu. Rütbeli devlet adamları, farklı eyaletlerdeki idari merkezlerde (Yeni Pazar gibi) daha büyük Osmanlı merkezlerindeki gibi kalıcı, heybetli ve sanatsal bir miras bırakmak için vakıflar kurmuşlardır. Bu bağlamda sanat patronları hem dini hem de sosyal amaçlarla pek çok cami vakfetmişlerdir.

Gazi İsa Bey'in ilk yaptırdığı binalar gibi, diğer vakıf yapıları da İstanbul yolu üzerine yapılmıştır. 15. yüzyılda Raška Nehri'nin kuzey kıyısında İstanbul yolu üzerinde, Gazi İsa Bey Camisi'nden çok da uzak olmayan Havale Ahmed Bey Camisi (Ahmed Bey Silahtar Camisi) inşa edilmiştir (bk. Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Havale Ahmed Bey - Ahmed Bey Silahtar - Leylek Camisi (15. Yüzyıl)

(Temmuz, 2021)

Bugün Leylek Camisi, Stevana Nemanje ve Manje Ćorović caddelerinin kesiştiği noktada bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda yer alan caminin yapılma tarihine ilişkin bir belge yoktur. 1489-1516 yılları arasındaki mevcut olan tarihî verilere dayanarak Silahtar Ahmed Bey'in¹³, Novi Pazar'da cami, tabhane ve çeşitli dükkanlar yaptırmış olduğu anlaşılmaktadır. Novi Pazar'daki mahalleler o zamanlar çoğunlukla vakıf kuran kişilerin adlarını taşıymaktaydı. Leylek Camisi'nin bulunduğu mahalle de Ahmed Bey Mahallesi adını taşıdığı için (Čar Drnda, 1984, s. 78-79) mahallenin

¹³ Silahtar - Osmanlı Dönemi'nde padişah, sadrazam, vezir vb devlet büyüklerinin silahlarına bakan ve koruyan kimse. Detaylı bilgi için bk. <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 7 Ocak 2022].

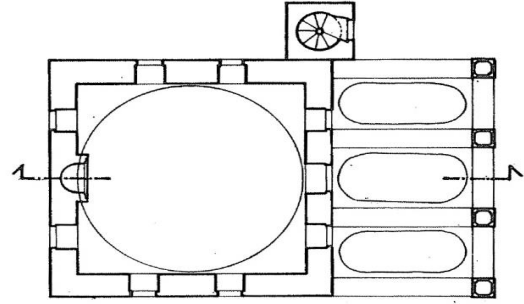
¹⁴ Cami hakkında bilinen eski iki rivayet vardır. İlk rivayete göre Fatih Sultan Mehmed, Bosna'yı fethetmek için yola çıktığında (1459), Novi Pazar'da biraz kalmıştır. Bu vesileyle bugünkü caminin olduğu yerde namaz kılmıştır. Bu yüzden bu caminin yapılma tarihi olarak 1459 yılı kullanılmaktadır. İkinci rivayet ise Leylek ismiyle ilgilidir. Ona göre Leylek Camisi'nin bulunduğu yerde bir kilise

ve yapının ismi tahrir defteri kayıtlarında geçen mahalle ismine göre tarihlenmektedir.

Cami birçok kez yıkıldığı için 15. yüzyıldan orijinal parçaları günümüze gelmemiştir. Mevcut yapı muhtemelen 18. yüzyılın ilk yarısında, savaşta hasar gören ve yıkılan binaları yenilediği için büyük bir yapıım faaliyetinin parçası olarak yeniden inşa edilmiştir. 1767 tarihli kefilnamede kayıtlı olan Ahmed Bey vakfının asıl binasının adının önüne havale kelimesinin eklenmesi yapının restorasyon geçirdiğine işaret etmektedir (Mušović, Vujović, 1992, s. 56). Cami, 1891 yılında Hacı Ali Bey'in oğlu Salih Bey Begović tarafından yeniden yaptırılmıştır. 1970'lerde Leylek Camisi'nin orijinal revakının yeniden inşası ve binanın statik sağlamlaştırılması konusunda kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. 2001 yılında İslam Topluluğu caminin avlusu içerisinde eğitim ve ekonomik amaçlar için kullanılan bir kompleks inşa etmiştir (Premović Aleksić, 2013, s. 65).

Havale Ahmed Bey veya Leylek Camisi¹⁴ üç kubbeli revaklı ve ana mekânı tek kubbeli bir yapıdır (bk. Plan 1). Caminin ana mekânı alışılmadık bir şekilde tasarlanmıştır. Ana ibadet mekânının dört duvarını yükselterek dıştan sekizgen kasnaktan kubbeye geçişi bu görünümü sağlamaktadır. Kare şeklindeki ibadet mekânı, pandantifi dairesel bir kasnağa dönüştüren alçak bir kubbe ile örtülmüştür.

Plan 1. Havale Ahmed Bey - Ahmed Bey Silahtar - Leylek Camisi (15. Yüzyıl) Planı

(Mušović, E., Vujović, S. (1992). Džamije u Novom Pazaru [Yeni Pazar'da Camiler]. Beograd-Kraljevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Kraljevo. s. 55)

varmış. Leylek camiye konup gagasıyla namaz kılmıştır. Çeşitli mezheplerde leylek kuşu önemli olduğu için mevcut kilisenin camiye çevrilmesi gerektiğinin işaretini vermiş ve o zamandan beri bu camiye Leylek Camisi denilmeye başlamıştır (Mušović, 1985, s. 71-72). Çeşitli restorasyonlar sırasında, Leylek Camisi'nin bulunduğu yerde bir kilisenin olduğu doğrulanmamıştır. Leylek Camisi adı çoğunlukla yerel halk tarafından kullanılmaktadır. Bu nedenle metin içerisinde Leylek Camisi adı tercih edilmiştir.

Caminin kuzey cephesinde girişi bulunmaktadır. Kuzey cephedeki üç bölümlü son cemaat yerinin, doğu ve batıda tek, kuzeyde ise üç açıklığı bulunmaktadır. Yüksek revaklı caminin girişini vurgulayan üç kubbe ile örtüldüğü görülmektedir. Caminin giriş bölümünün genişliğine göre oluşan revak bölümünde transeptler dikdörtgen bir zemine sahiptir. Girişteki sütunlar yarım daire kemerlerle bağlanmaktadır. Sütunların süslü kaideleri ve başlıkları vardır. Ayrıca duvarlarla arasında küçük kubbeler ve enine kemerler eliptik formların türetilmesine neden olmuştur (Mušović, Vujović, 1992, s. 54). Basık kemerli giriş kapısının iki tarafında dikdörtgen çerçeveli pencereler bulunmaktadır. Caminin batı ve doğu cepheleri yine aynı şekilde tasarlanmıştır. Aşağı seviyedeki çift pencerenin ekseninde üste bir sivri pencere görülebilir. Güney cephede ise aşağı kısmında dikdörtgen iki pencere üstünde iki tane sivri kemerli pencere bulunmaktadır.

İç mekân, geniş duvarlarda alçak seviyede yerleştirilmiş ve sade bir şekilde aydınlatılmıştır (bk. Fotoğraf 2). Doğu duvarın güneyinin üst seviyesinde bulunan bir niş hariçinde doğu ve batı duvarları aynı şekilde düzenlenmiştir. Güney ekseninde girinti yapan yarım daire mihrap nişi vardır. Bunun yanında simetrik, çift sıra pencereler bulunmaktadır ve üstte sivri kemerlerle bir çift pencere daha yer almaktadır. Yarım daire biçimdeki mihrabın çerçevesi dört sıra bordur ile bezenmiştir. Kemer köşelerinde üçgen çerçeve içinde Allah doğuda ise Muhammed yazısı vardır. Mihrabın taç kısmı üç dilimli olarak düzenlenmiş ve içinde iki satırlık yazı bulunmaktadır. Kuzey duvar ekseninde dikdörtgen bir pencere bulunurken kuzey duvarın önünde balkonun batısında 12 basamakla çıkılan kadın mahfil yer almaktadır.

Fotoğraf 2. Leylek Camisi (15. Yüzyıl), İç Kısmı

(Temmuz, 2021)

Muhtemelen 18. yüzyılda yenilenen minare, yapının batı duvarına yaslanmaktadır. Kesme taştan oluşan minarenin kübik şekli kürsü caminin örtüsü kısmına kadar uzanmaktadır. Kürsü kısmında minarenin iki basamaklı giriş kapısı yer almaktadır. Pabuçtan sonra sekizgen bir gövdenin devamında sade şekillenmiş tek şerefeli bir bölüm bulunmaktadır. Gövdenin üstündeki metal ile örtülü çokgen külâh alem ile sonlanır. Oldukça sade olan bu yapıda süsleme görülmemektedir. Sadece minarenin giriş kapısının üstünde bir tane gülbezek bulunmaktadır.

Camide kullanılan malzemeler kesme taş, moloz taş ve tuğladır. Kesme taş son cemaat yeri taşıma sisteminde, duvarlardaki konsollarda, kapı ve alt seviye pencerelerinin lento ve sövelerinde yer alır. Moloz taş duvarlarda, tuğla ise kemerlerde ve örtü sisteminde kirpi tuğla saçaklarıyla süsleme olarak kullanılmıştır. Bugün dışı ve içi sıvalı ve badana ile boyanmıştır.

Caminin yanında, cami avlusu içindeki kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde birkaç mezar taşı¹⁵ ve çeşme bulunmaktadır. Caminin yanında bir mektep olduğu söylene de günümüze ulaşmış hiç bir iz yoktur.

Bu tek kubbeli cami, yüksek son cemaat yeri, çelenkler, açıklıklar gibi erken Bizans ve erken Osmanlı mimarisi etkisinde hazırlanan vakıf bilgilerini ayrıntılı olarak incelemiş yerel ustalar tarafından yapılmış olmalıdır. Bu yüzden yapının inşa süresince alışılmadık oranlarda özgün bir mimari yaratmış oldukları düşünülmektedir (Mušović, Vujović, 1992, s. 56).

Leylek Camisi, Sırbistan Cumhuriyeti kültür varlıkları siciline kayıtlı olmasına rağmen müdahaleler zaman zaman uzmanların yardımı olmadan gerçekleştirilmektedir. Devlet kurumları ve bireyler arasındaki iş birliği, Novi Pazar'daki kültürel varlıkların korunmasının önemi konusunda farkındalık yaratabilmektedir.

4.1.2. Gazi İsa Bey Hamamı

Dubrovnik-İstanbul ticaret yolu üzerinde yer alan Novi Pazar'da, Osmanlı Devleti'ndeki diğer stratejik açıdan önemli yerlerde olduğu gibi, nüfuzlu kişilerin vakıflarıyla büyüyen bir şehir oluşturulmuştur (Çar Drnda, 2006, s. 109).

Novi Pazar yerleşiminin farklı tarihsel dönemlerde iskân edilmesinin nedenlerinden biri de hem içme suyunun hem de şifalı suların bol miktarda bulunmasıdır. Osmanlı Döneminde İslam dinî buyrukları nedeniyle temizliğe önem veren

¹⁵ Yapılan araştırmalara göre çoğu mezar 19. yüzyıla aittir. Ancak bazılarıyla ilgili veri yoktur. Detaylı bilgi için bk. Anonim (2020). *Sancak Bölgesi Osmanlı Kültür Mirası*:

Novi Pazar Hazire Şahideleri. Y. Yayla, E. Aldemar, N. Pepić, H.İ. Erol, M. Tuncer, Y. Yılmaz. İstanbul: TİKA.

Müslümanların yaşadığı ortamlarda, camilerin yanında hamamlar yer almaya başlamıştır ve bu durumda (Ertuğrul, 2009, s. 242) Osmanlılar¹⁶, Novi Pazar'da ve diğer şehirlerde hamamı¹⁷ vazgeçilmez bir unsur olarak görmüşlerdir.

Bu bölgede ilk inşa edilen hamam, Gazi İsa Bey Hamamıdır (bk. Fotoğraf 3). 1489 tarihli olan Bosna sancağı tahrir defterinde Gazi İsa Bey'in, Novi Pazar'da bir hamam yaptırdığı bilgisi bu durumu kanıtlar niteliktedir (Oruç, 2013, s. 170). Hamam, büyük olasılıkla 1460-1480'ler arasında inşa edilmiştir (Đorđević, 1975, s. 137).

Fotoğraf 3. Gazi İsa Bey Hamamı (15. Yüzyıl)

(Nisan, 2021)

Bugün 7. jul caddesinde bulunan Gazi İsa Bey Hamamı Novi Pazar Kalesi'nin hemen yakınında, Raška Nehri'nin güney kıyısının kuzeydoğu doğrultusunda yer almaktadır. Üst tarafında yer alan dükkânlarla çevrelenen yapı, eski İstanbul ticaret yolu istikametinde yerleştirilmiştir.

Ne yazık ki hamam ile ilgili yazılı kaynak yoktur. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde¹⁸ (1967, s. 265) Gazi İsa Bey Hamamı'ndan bahsetmektedir ve Eski Hamamın suyunun, havasının ve binasının hoş ve harika olduğunu söylemektedir. Hamam hakkındaki verilere dayanarak Eski Hamam denilince bu hamamdan bahsedildiği tahmin edilmektedir.

Hamamın 1970'lere kadar terk edilmiş olduğu bilinmektedir. Hamamın çok kötü durumda olması,

¹⁶ İslam dünyasının temizliğe verdiği önemi temsil eden hamam yapısının Roma hamamlarından esinlenerek geliştirildiği kabul edilmektedir. Selçuklu zamanından itibaren vakıf olarak yaygın bir şekilde inşa edilen hamam, Osmanlı zamanı içerisinde Türk kültürünü simgeleyen bir parçası olmuştur (Uysal, 2019, s. 391).

¹⁷ Arapça dilinden gelen *hamm* (*hamem* veya *hamam*) kelimesinin anlamı *ısıtmak, sıcak olmak* demektir. Sözlük anlamında *ısıtan yer, yıkanma yeri* olarak kullanılmaktadır. Hamam, suyun ısıtılması yoluyla insanların yıkanması için inşa edilen bir yapıdır (Eyice, 1997, s. 402).

¹⁸ Detaylı bilgi için bk. Çelebi, E. (1967). *Putopis - odlomci o jugoslovenskim zemljama* [Seyahatname - Yugoslav

uzun ve sabırlı bir restorasyon çalışmasına neden olmuştur. 1969-1975 arasındaki çalışmaların denetimi Kraljevo'daki Kültür Varlıkları Koruma Kurulu tarafından yapılmıştır.

Novi Pazar'daki Gazi İsa Bey Hamamı, restorasyon sonrası yine bakımsız durumda kalmıştır. Ayrıca bu yapı üzerindeki en olumsuz ve en güçlü etken insan faktörüdür. Bu yapı 1999 yılından itibaren Sırbistan İslam Topluluğu'na iade edilmiş ve kadastroda Gazi İsa Bey'in Vakfı olarak tescil edilmiştir. İslam Topluluğu, hamamın resmî sahibi olarak yaz aylarında hamamı kafe olarak kiraya vermektedir (bk. Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Gazi İsa Bey Hamamı (15. Yüzyıl), Havadan Bugün Görüntüsü

(http://novipazarspomenici.mi.sanu.ac.rs/LAT/stari_isabegov_hamam_opis.html [Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021])

Đorđević'e göre tarihsel ve mimari olarak düşünüldüğünde Osmanlı Dönemi'nde yapılan hamamların kökeni antik hamamlara kadar gider (1975, s. 138). Osmanlı Dönemi'nde kamusal yapı¹⁹ olarak inşa edilen hamamlar; sohbet, dinlenme, dini törenler ve sosyal yaşam yerleri olarak işlev görmüştür.

Mimari açıdan Gazi İsa Bey Hamamı 26 x 23 metre ölçülerinde anıtsal bir yapıdır. Tüm yapı, birçok mekan ile karmaşık bir plana sahiptir²⁰ (bk. Plan 2). Taş malzeme ile inşa edilen yapıda üst örtüler kurşun ve tuğladır. Camlı altıgen açıklıklar ile farklı boyutlarda 11 kubbe ile örtülmüştür (Andrejević,

Ülkeleri Hakkında Kısımlar] (H. Šabanović, Çev.) Sarajevo: Svjetlost. (1896-1900).

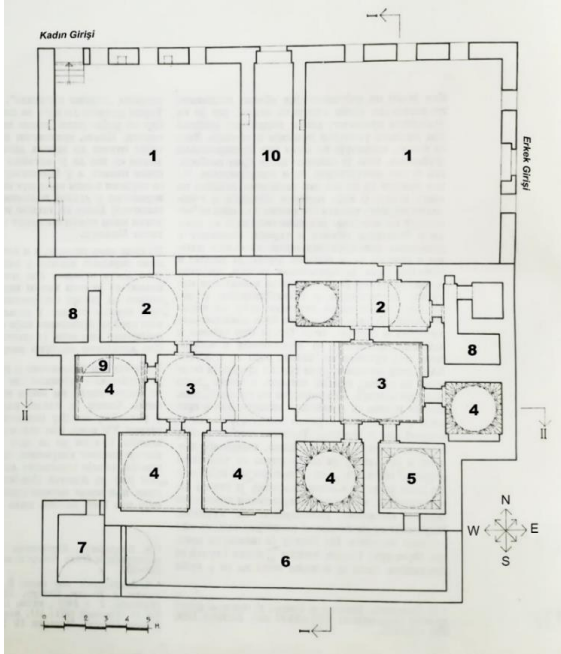
¹⁹ Hamamlar, amacına göre farklı şekilde inşa ediliyordu. Böylece *halk hamamı*, *özel hamam* ve *kaplıca/ilica* olmak üzere üç ayrı hamam grubuna ayrılabilir (Uysal, 2019, s. 391). Novi Pazar'daki Gazi İsa Bey Hamamı halk hamamı olarak anılmaktadır.

²⁰ Hamam sınıflandırmasına göre Novi Pazar'daki Gazi İsa Bey Hamamı, haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli hamam şemasına sahiptir. Dört tarafa tonozlu eyvanlarla açılan bu hamam tipinde haç şeklindeki kollar ile dış duvarları arasında bulunan köşelerde dört halvet hücreleri yer almaktadır (Eyice, 1997, s. 417).

1969, s. 203). Gazi İsa Bey Hamamı, çifte hamam²¹ şeklindedir. İçinde erkek ve kadın bölümlerini ayıran duvar simetrik olarak yerleştirilmiştir. Yıkınma, hazırlık ve banyo sonrası dinlenmeye hizmet eden tüm odalar, hamamın hem erkek hem de kadın bölümünde eşit ölçülerde yer almaktadır. Dolayısıyla bu yapı planı, hamamın hem erkeklere hem de kadınlara sürekli kullanım imkânı sağlamıştır.

Plan 2. Gazi İsa Bey Hamamı (15. Yüzyıl), Zemin Kat Planı

(1 – soyunmalık - soğukluk (şadırvan yeri); 2 – ılıkılık (kapılık); 3 – meydan (sıcaklık); 4 – halvet; 5 – sıcak halvet; 6 – sıcak su deposu (hazna) ve külhan yeri; 7 – su deposu; 8 – kenef; 9 – küvet; 10 – hamam koridoru

Đorđević, S. (1975). Hamam u Novom Pazaru [Novi Pazar'da Hamam]. R. Stanić (Haz.). Raška baština 1 [Raška Mirası 1] (s.137-144). Kraljevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture, s. 138)

Gazi İsa Bey Hamamının iki bölümü de aynı şekilde düzenlenmiştir. Erkekler bölümünün kuzeyinde yer alan soyunma kısmına doğudan girilmektedir. Bu oda hem soyunma hem bekleme odası işlevi görmektedir. Soyunmalık bölümü, hamam kullanıldığında şadırvan var olduğu için gelen soğuk hava yüzünden bu bölüm yerli halk tarafından soğukluk olarak da adlandırılmıştır. Kadınlar bölümüne hamamın kuzeybatı köşesinde bulunan

kare planlı soyunmalık kısmının kapısından girilmektedir. Kapının doğusunda üç pencere bulunmaktadır.

Đorđević'e göre soğukluk bölümü yapının diğer kısımlarıyla aynı zamanda inşa edilmediği için anlaşıldığından daha sonra eklenmiş olmalıdır. Ancak kesin olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Buna kanıt olarak Gazi İsa Bey Hamamı'nın soyunmalık bölümünün günümüzde varolan duvarları gösterebilir. Hamamın daha önce inşa edilen kısmı, almaşık teknik, soyunmalık kısmı ise taştan yapılmıştır. Bunun yanında Đorđević'in düşüncesine göre günümüze çatısız gelen soyunmalık bölümü beşik çatı ile örtülmüş olmalıdır. Kadınlar bölümünün soyunmalık kısmının çatı kalıntıları bunu göstermektedir. İki nedenden dolayı kubbe örtülü olması mümkün görülmemektedir. İlk olarak soyunmalık kısmının üstünde daha önce kubbe olsaydı duvarlarında izleri mevcut olabilirdi. İkinci görüş ise kubbedeki açıklıklardan ışık alır ve bu yüzden kubbeli mekânlar genelde penceresiz inşa edildiği için Gazi İsa Bey Hamamı'nın soyunmalık kısmındaki pencerelerin varlığı kubbeyi imkansız hale getirir (1975, s. 140). Soyunmalık bölümünde zemin kat ve onun içinde galeri izleri bulunmaktadır. Günümüzde de zemin katta kahvehane olarak kullanılan mekanda kahve gibi içecekler içildiği ve hamama girmek için sıra beklenildiği anlaşılır. Galeride ise soyunma odaları vardı. Soyunmalık bölümlerinin iç kısımlarında korniş girişleri ve üst kattaki nişler başka bir katın var olduğunu düşündürmektedir. Bunun yanında erkekler ve kadınlara ait soyunma bölümü arasında bulunan dikdörtgen planlı koridor yer almaktadır. Koridorun işlevi ayrıca tartışılacak bir konudur.

Hamamın kadın ve erkek soyunmalık bölümleri diğer sıcak odalardan ılıkılık veya kapılık²² denilen daha uzun bir mekan ile ayrılmıştır. İlıkılığın duvarlarında hem kadın hem de erkek kısmında farklı süslemeler bulunmaktadır. Erkekler bölümünde bu odanın kuzey ucunda tıraşlık bölümü, güneyinde ise doğubatı doğrultusunda tuvalet bulunmaktadır. Kadınlar kısmı erkekler kısmıyla benzer özellikler göstermekle birlikte kadınlar kısmında sadece tuvalet yer almaktadır.

Tüm mekanlar, suyu ısıtan ocakla (külhan) ona bağlı olan hipokaust üzerinde yer almaktadır. İlıkılıktan

²¹ Hamamlar erkekler ve kadınlar için ayrı bölümlerin yapısına göre tek veya çifte hamamlar olarak sınıflandırılmıştır. Tek hamamlar erkekler için yapılmış olan yapılar kadınlar günün belirli saatlerinde kullanabilmektedir. Çifte hamamlar iki bölüme sahiptir. Bir kısım kadınlar diğeri erkekler tarafından kullanılmaktadır. Genel olarak çifte hamamlarda iki ayrı giriş kapısı bulunmaktadır (Ertuğrul, 2009, s. 242).

²² Balkan Yarımadası'nda bulunan Osmanlı mirasıyla ilgili kullanılan bazı terimler yerel dillere göre şekillendirilmiştir. Eski Yugoslavya ülkelerinde bulunan Osmanlı hamamların kısımları genelde halk tarafından adlandırılmıştır. Hamam bölümlerinin adları yukarıdaki hamam planında gösterilmektedir.

sıcaklık veya meydan denilen bir odaya geçirilmektedir. Erkekler bölümünün ılıklik kısmının güneyinde yer alan kapıdan doğubati doğrultusunda dikdörtgen planlı, tonozlu ve pandantif geçiş elemanı sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Güney ekseninde simetrik olarak yerleşmiş kapıdan geçilen, kare planlı üzeri üçgen köşeli halvet/köşe odaları bulunmaktadır. Bu odalardan güneydoğudaki odanın güneyinde bir pencere doğubati doğrultusunda üzeri sivri tonozlu su deposu bulunmaktadır. Kadınlar bölümü güneybatısında sıcak su deposunun batısında kuzeydoğu doğrultusunda kareli planlı üzeri sivri tonoz örtülü soğuk su deposu bulunmaktadır. Bu depoya giriş kuzeydoğu kapısından sağlamaktadır. Hamamdaki tüm halvetler kare temelli ve kubbelidir. Halvetlerin içinde taştan kurnalar bulunmaktadır.

Sıcak su deposu olarak adlandırılan haznanın ortasında, su ısıtmak için yerleşik bir bakır kazanın varlığına dair izler bulunmaktadır. Haznadaki suyu ısıtan ve borularla hamamın her tarafına yayılan kazanın altında ateş yakılmıştır. Isı akışı, hipokaustun dışarı, havaya bağlandığı duvarlardan dikey seramik borularla sağlanmıştır. Batı bölümün dış tarafında haznaya bağlı su deposu olarak kullanılan bir oda vardır. Burada soğuk su ile sıcak su borularla karıştırılmıştır (Đorđević, 1975, s. 142).

Hamamın tasarımından, inşa edilen bölümlerin işlevsel düzeni ve biçiminden amacı anlaşılır. Hamamın içindeki bölümlerin birbiriyle bağlantısı sadece dar kapılarla sağlanmaktadır. Bu işlevsel ilkelere uygun olarak her odanın planı diğerlerinden bağımsız olarak çözülmüştür.

Gazi İsa Bey Hamamını daha fazla araştırmak, çağdaş kullanım ve değişimleri anlamak üzere detaylı ve uzun çalışmalar gereklidir.

4.2. Günümüze Gelmeyen Yapılar

Novi Pazar'ın kentsel gelişimi 15. yüzyılın ikinci yarısında ve 16. yüzyılın başlarında tamamlanmıştır. Birçok arşiv belgesi ve diğer kaynaklar buna tanıklık etmektedir. Ne yazık ki bugün bunlardan çok az bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir fakat var olmayan bu eserlere ilişkin verilere dayanarak, şehrin o dönemde nasıl görüldüğüne dair fikir yürütülebilir.

4.2.1. Novi Pazar Kalesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde eski yerleşimlerin Osmanlıların hâkimiyetine geçmesi bazı Orta Çağ tahkimatları için büyük önem taşıyordu. Fethedilen topraklardaki kaleler genelde yol kavşağı, geçit yeri, köprü başı gibi stratejik önemli yerlerde bulunuyordu. O zamandaki kaleler topçuluğun²³ gelişmesinden önce eğimli ya da daha doğrusu sarp yerlerde kurulmuştu (Eyice, 2001, s. 234). Osmanlı yönetimi, yeni ele geçmiş topraklarda stratejik bakımdan önemli yerlerde bulunan kaleleri onarmışlardır (Nikolle, 2019, s. 8; Boran, 1999, s. 349). Önceki dönemden kalan kaleler veya çevresi; gelişimin merkezi veya merkezin etrafında şehrin gelişeceği bir yer olarak tasarlanmıştır (Husić, 2000, s. 189). Böylece var olan kaleleri garnizon ve yöneticilerin konaklaması amacıyla iç kalelere (tahkimat veya istihkam) dönüştürmüş olduklarını söylemek doğru olacaktır²⁴ (Boran, 1999, s. 349). Sonraki dönemde askeri mimarlık açısından gelişmiş tahkimatlar tabya olarak adlandırılmıştır (Eyice, 2001, s. 234). Osmanlı İmparatorluğu'nda kale ve pazar yerini de içeren yerleşimin kentsel gelişiminin bu yapıların çevresinde başladığını söylemek mümkündür. Novi Pazar da yeni Osmanlı yerleşimi olarak bu şekilde gelişmiştir.

Novi Pazar Kalesi hakkında günümüze ulaşan çok az yazılı bilgi vardır. Ancak Osmanlıların yeni fethedilen bölgelerde eskileri yeniden, yeni yapılan tahkimat da göz önünde bulundurulduğunda, Gazi İsa Bey'in 15. yüzyılın ortasında Novi Pazar'da ilk olarak küçük kaleyi dönüştürdüğü düşünülmektedir (Andrejević, 1969, s. 210; Premović Aleksić, 2013, s. 38). Diğer Balkan topraklarında olduğu gibi birçok Osmanlı vilayetinde de büyük olasılıkla bir hendek, toprak dolgu ve dikey olarak yerleştirilen kütüklerden oluşan bir duvarla çevrilmiş olmalıydı. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının kuzeybatıya doğru genişlemesiyle bu tahkimat büyük ihtimalle önemini yitirmiştir (Andrejević, 1969, s. 210). Bugüne kadar bu teoriyi doğrulamak veya çürütmek için kapsamlı bir arkeolojik araştırma yapılmamıştır.

Kalenin 16. ve 17. yüzyılın sonuna kadar durumu ya da kullanıldığına ilişkin hiçbir belge günümüze gelmemiştir. Aynı zamanda Novi Pazar'dan geçen ya da burada bulunan birçok seyyahın seyahatnamesinde hiç söz etmedikleri gözönünde bulundurulduğunda var olduğunu söylemek de mümkün değildir. Curipeschitz'in 16. yüzyıla ait

²³ Osmanlılar'ın top ve ateşli silahların ilk kullanması tam net bilinmemektedir. Yabancı tarihçiler tarafından belgelenen verilere göre en eski kullanımı 14. yüzyılın ortasına gelmektedir (Ágoston, 2012, s. 240).

²⁴ Kapalı kentlerin giriş ve çıkışları belirli zamanlarda oluyordu. Bu nedenle ticaret açısından şehirlerde büyük kayıplar yaşanmıştır. Ancak 13. yüzyıldan sonra dış kale sistemi az uygulanmıştır. Bu zamandan sonra inşa edilen kaleler gelen olarak iç kalelerdi (Boran, 1999, s. 348).

seyahatnamesinde²⁵ de Novi Pazar Kalesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi seyahatnamesi²⁶ ise Novi Pazar hakkında çok detaylı bilgiler içermesine karşın kaleden söz etmez. Evliya Çelebi Novi Pazar'dan 1660 yılında geçmiştir. Bu yüzden mevcut bilgilere dayanarak bir hipotez oluşturulmak mümkündür. Osmanlılar, Novi Pazar kurulumu önceki dönemden bir tahkimat bulmuşlar veya inşa etmiş olmalıdır. O eski tahkimat sağlam malzemelerden yapılmadığı ve Osmanlı Devleti'nin sınırları batıya doğru kaydığı için önemini kaybetmiştir. Ancak 1683'te Viyana kuşatmasından sonra şehrin durumu büyük ölçüde değişmiştir. Novi Pazar bu kez askeri açıdan önem kazanır ve Osmanlı belgelerine göre 1692'de Novi Pazar'da bir iç kale inşa edilmiştir. Surlar içinde tam olarak ne inşa edildiği bilinmemekle birlikte (Vinaver, 1969, s. 177-178) 1717 tarihli bir fermanla Novi Pazar Kalesinin kireç ve taştan inşa edildiği ancak zamanla hasar gördüğü ve onarılıp yeniden yapılması gerektiği söylenmektedir (Šušević, 1981, s. 33-34). 18. yüzyılın sonunda Novi Pazar'da inşa edilen bu yeni kaleye yeni kaydolun on üç neferin görevlendirildiği vurgulanmıştır (Šušević, 1985, s. 103-104, 106). Dolayısıyla bugün mevcut Kale'nin en erken 17. yüzyıldan kalmış olması daha mümkündür²⁷.

19. yüzyılda Osmanlılar Novi Pazar Kalesine özel bir önem vermiştir (Maliković, 1995, s. 114-115). Bundan sonra 1831 yılında Bosna'da karışıklık²⁸ nedeniyle kale onarılmış ve etrafına hendek yapılmıştır (Hrbak, 1997, s. 58). 1868 tarihli bir Osmanlı belgesinde Novi Pazar'da istihkâm ve kule yapılması gerektiği söylenmektedir²⁹. Berlin Antlaşması³⁰ (1878) ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları daralınca Novi Pazar Kalesi önem kazanmıştır. O dönemde kalede iki mühimmat

kulesi ve küçük bir cami inşa edilmiştir (Andrejević, 1969, s. 211). Osmanlı askerleri Novi Pazar'dan çekildikten sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında Avusturya-Macaristan ordusunun kalede yerleşmiş olduğu bilinmektedir. 1916 yılında cami yerine Avusturya-Macaristan askerlerinin ihtiyaçları için bir şapel yapılmıştır (Mušović, 1985, s. 93).

1950'lerde kalenin duvarları içine bir şehir parkı yerleştirilmesine karar verilmiştir. 1957 yılında parka dönüştürülen kale, asırlık askeri ve idari işlevini yitirmiştir. Ayrıca arkeolojik ve koruma çalışmasının da yapılmadığı anlaşıyor (Popadić, 2011, s. 141-142). 1997 yılında şehir yetkilileri Novi Pazar'da bir şehir parkı düzenlemeye karar vermiştir. Uzman arkeoloğun nezaretinde yapılan çalışmada kalede bir park düzenlenmiştir. Bu sefer de çalışmalar kalenin tamamını kapsamamış, sadece batı tabyanın önü ve iç alanı araştırılmıştır (Premović Aleksić, Vujović, 1999, s. 147-148).

2007 yılında kaledeki batı tabya ve gözletme kulesinin çevresinde detaylı bir çalışma yapılmamıştır (Premović Aleksić, 2008, s. 231-233). 2012 yılında Kale'deki gözletme kulesi ile şehir kütüphanesi³¹ arasındaki alanda çalışma yapılmıştır. 2019 sonbaharında Novi Pazar şehir yönetimi, Novi Pazar Kalesinin kuzey tabyanının araştırmalarına başlama kararı almıştır. Kuzey tabyada daha önce herhangi bir araştırma yapılmadığı için (Vidosavljević, Bačićanin, 2019, s. 228-229) ilk kez 2019'da başlayan çalışmalara 2020'de devam edilmesi planlanırsa da korona virüs pandemisi yüzünden çalışma ileri bir tarihe ertelenmiştir.

Novi Pazar Kalesi, Kültür Varlıkları Koruma Kurulu tarafından 1982 yılında koruma altına alınmıştır. Novi Pazar kültürel mirasının önemli bir parçası olan

²⁵ Detaylı bilgi için bk. Kuripešić, B. (Curipeschitz von Oberburg Benedict) (1950). *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju: 1530 [1530'da Bosna, Sırbistan, Bulgaristan ve Rumeli'den Seyahatname]* (Đ, Pejanović, Çev.) (2. bs.). Beograd: Reprint izdanja. (1531).

²⁶ Evliya Çelebi Novi Pazar'dan 3 kez geçmiş ama sadece bir seferini detaylı anlatmıştır. Şehirle ilgili detaylar arasında Novi Pazar Kalesi'nden söz etmemiştir. Detaylı bilgi için bk. Çelebi, E. (1967). *Putopis - odlomci o jugoslovenskim zemljama* [Seyahatname - Yugoslav Ülkeleri Hakkında Kısımlar] (H. Šabanović, Çev.) Sarajevo: Sijetlost. (1896-1900).

²⁷ Novi Pazar Kalesi'nde 2020 yılında son yapılan araştırmalarda 1617 yılında basılan Macar Kral II. Matthias'ın sikkeleri bulunmuştur. Bu dönemde Kale'nin hasar gördükleri mevcuttur (Vidosavljević, Bačićanin, 2019, s. 233).

²⁸ 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük devlet reformları gerçekleştirilmiştir. Sultan II. Mahmut zamanında Bosna bu reformlardan ilk defa etkilenmiştir.

Sultan II. Mahmut, tımar ve zeamet reformlarından başlamıştır. Reformlara göre devlet otoritesini eyaletlerde yeniden kurup merkeze bağlanması istenmiştir. Ancak yeniliklere hoşnutsuzluk göstermiştir (Gölen, 2010, s. 61, 63). Kapudan Hüseyin Paşa Gradašćević liderliğindeki Bosnalı feodal beyler, İşkodra veziri ile birlikte 1831'de Padişah'a karşı çıkmaya karar verdiler. Novi Pazar halkı, 1831'de İşkodra'nın vezir'in eline geçmesinden sonra Bosna'dan Novi Pazar'a bir ordu göndermesini istemiştir. Yaklaşık 30.000 kişinin beklenmesinden dolayı kaleyi onarmaya ve etrafına hendek inşa etmeye başlamıştır (Hrbak, 1997, s. 58).

²⁹ BOA, A.MKT.MHM, 416/46

³⁰ Bosna ayaklanmalarından sonra Berlin Antlaşması'nın maddesine göre Yeni Pazar Sancağı Bosna vilayetinden ayrılmıştır.

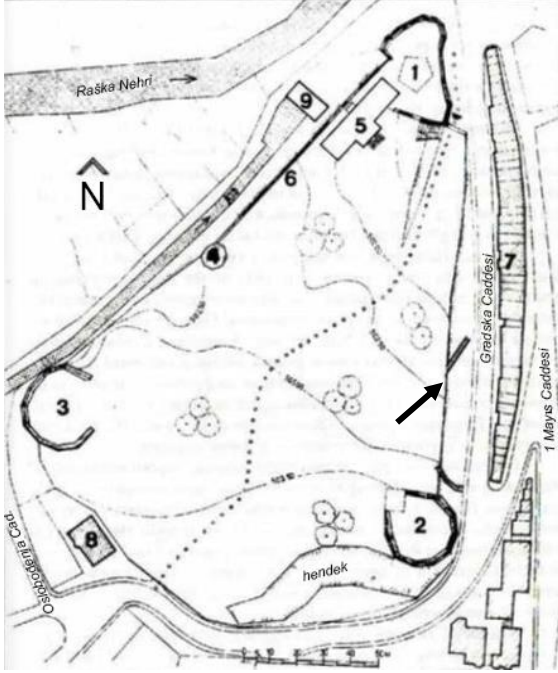
³¹ Novi Pazar'daki halk kütüphanesi "Dositej Obradović" kalede yer almaktadır.

kale inşa edildiği dönemden günümüze kadar bütün evreleriyle tanınması ve onarılması gerekmektedir.

Bugün 1. maj, Gradska ve Svetosavska caddelerine çıkan Novi Pazar kalesi, Novi Raška Nehri'nin kuzey kıyısında iki hektarlık alanı kapsamaktadır.

Kenarı yuvarlatılmış olan bölgede üçgen şekliyle üç tabya³² yer almaktadır. Tabyalar³³, çeşitli şekil ve boyutlarda çokgen plana sahiptir ve kalenin iç kısmına açık olarak yapılmışlardır (bk. Plan 3). Tabyanın üst yüzeyleri düzdür ve duvarları düzgün kesme taştan yapılmıştır (Andrejević, 1969, s. 208).

Plan 3. Novi Pazar Kalesi Planı

(1 – kuzey tabya; 2 – güney tabya; 3 – batı tabya; 4 – gözetleme kulesi; 5 – bugünkü halk kütüphanesi „Dositej Obradović“; 6 – sur duvarı; 7 – Eski Çarşı; 8 – Gazi Sinan Bey Camii; 9 – eski elektirik santral; oooo - merkez ve yerleşim alanları arasındaki yaya iletişimi;

Vujović, S. (1999). Novopazarska tvrđava [Yeni Pazar Kalesi]. Novopazarski zbornik, 23, s. 137)

Üç tabya arasında geniş ve ayrıntılı duvar kütlesi ile kuzey tabya farklılık gösterirken daha sonraki bir zamanda eklenen bir gözetleme kulesine sahiptir (bk. Fotoğraf 5).

³² Osmanlı savunma sisteminde tabya geçici ve tek istihkâm, kalenin top konulan yeri ve savaşta düşmana karşı savunma yapmak için askerî birlikleri bir yerde tutacak mekân olarak tanımlanmaktadır. Tabyalar genelde kale benzeri tahkimli bir savunma yapısıdır. Onun içerisinde nizamiye, koruma mahalleleri, toplar, cephanelikleri, toplanma ve eğitim yerleri, tabur binaları, cami, subay yatma yeri ve benzer yapılar bulunmaktadır.

Fotoğraf 5. Novi Pazar Kalesi (15. Yüzyıl), Kuzey Tabya

(Temmuz, 2021)

Bu kısım, bir savunma duvarının olduğunu göstermektedir ve devamında güney ve batı yönünde, ana giriş kapılarının yanı sıra yer altı odaları oluşturulmuştur (bk. Fotoğraf 6). Zindanlar için kullanılan büyük bir duvar bulunmaktadır. Kapının konumu (Plan 1'de ok ile işaretlenmiş), doğuya doğru uzanan duvardaki taş kütlesi kalıntılarında anlaşılır. Bu özellikler kalenin önemli bir yapı olduğunu kanıtlamaktadır. Üst bölgelerdeki duvarlar; dekoratif, yarım daire biçimli bir çelenk ile kesmektedir. Yapım aşamasında bazı yerlere yay ve okların, kuşların ve yılanların, aslanların ve dekoratif rozetlerin alçak kabartmalarının yerleştirildiği görülmektedir. Kalenin dış merdiveni üzerinden geniş bir görüntüye sahip üst platforma çıkılmaktadır (Andrejević, 1969, s. 208-209; Premović Aleksić, Vujović, 1999, s. 135-136).

Fotoğraf 6. Novi Pazar Kalesi (15. Yüzyıl), Kuzey Tabya ve Kalenin Suru

(Temmuz, 2021)

Aynı zamanda bütün etrafı boydan boya kuşatan hendekle çevrilmektedir (Ülkü, 2007, s. 248-249).

³³ Bazı kaynaklarda tabya yerinde burç kelime kullanılmaktadır. Erken Osmanlı Dönemi'nde elde alınan kalelerde ilk olarak burçlar güçlendirilmiştir. Osmanlılar, düşmanın ateşine karşı kendi dayanıklılığı artırmak üzere duvarları daha kalın örmek şekliyle burç mimarisi geliştirmişler (Nikolle, 2019, s. 9).

Diğer iki tabya, çevredeki arazi daha yüksekte olduğu için daha alçak gibi algılanır. Güney tabya (bk. Fotoğraf 7), eski İstanbul yolunun bir kolu olan 1 Mayıs Caddesi'ne yönelmiştir. Yapı, yarım daire biçimli bir yarım daire tonozuyla yeraltı odalarına sahiptir. Giriş, kalenin kuzey tarafında, merdivenlerin başladığı yerde bulunmaktadır ancak bunun sonradan bir dizi müdahale sonucu olduğu açıktır. Günümüzde kalenin, park olarak kullanıldığı ve bir yaz bahçesi oluşturmak için yapılan kemerlerin üzerine düzleştirilmiş toprak dökülmüştür.

Fotoğraf 7. Novi Pazar Kalesi (15. Yüzyıl), Güney Tabya

(Temmuz, 2021)

Batı tabya (bk. Fotoğraf 8), üç tarafı kalenin iç kısmına doğru açık olan, onikigen içinde neredeyse düzenli bir temele sahip günümüze sağlam gelen bir yapıdır. Yeraltı odası olmayan bu tabya, duvarın alt bölümünde dikkati çeken kemerli kapıdan da anlaşılacağı üzere hemzemin olarak kuzey cephede yer alır. Özenle tamamlanmış duvarlar, güneydoğu duvarına dik açılarda bir çelenk ile kesilir ve bu durumda süsleme inşa eden ustanın bu tür binaları dekoratif olarak zenginleştirme amacını kanıtlamaktadır (Premović Aleksić, Vujović, 1999, s. 135-136). Andrejević'e göre bu iki tabya, form, biçim ve kullanım amaçlarına göre daha yeni, daha modern savunma yapılarını temsil etmektedir (1969, s. 209).

Fotoğraf 8. Novi Pazar Kalesi (15. Yüzyıl), Batı Tabya

(Temmuz, 2021)

³⁴ Detaylı bilgi için bk. Çelebi, E. (1967). *Putopis - odlomci o jugoslovenskim zemljama* [Seyahatname - Yugoslav Ülkeleri Hakkında Kısımlar] (H. Šabanović, Çev.) Sarajevo: Svjetlost. (1896-1900).

³⁵ 1489 tarihli Bosna sancağı tahrir defterine göre Gazi İsa Bey, yaptırdığı hamam, kervansaray ve çok sayıda dükkânın gelirlerini cami ve imaretine sarf etmiştir. Dolayısıyla cami ile ilgili direkt söz edilen bir belge olmasa

4.2.2. Gazi İsa Bey Camisi

15. yüzyılda Osmanlı Devleti yeni topraklar fethetmeye odaklandığı için devletin sağladığı tüm kaynaklar fetihler için harcanıyordu. Bu nedenle, ele geçirilen bölgelerin gelişimini bir dereceye kadar yönlendirmek amacıyla vakıflar kurulmaya başlanmıştır. Vakıf sistemi 15. yüzyılın başlarında Osmanlı saraylarında onay görmeye başlamış ve 16. yüzyılın sonunda tüm Anadolu ve Balkan topraklarında yaygınlaşmıştır (Çar Drnda, 1984, s. 78; Pamuk, 2004, s. 233).

Gazi İsa Bey'in uç beyliği dönemindeki rolü sadece yeni fethedilen toprakları yönetmek değil aynı zamanda Osmanlı etkisini her alanda en hızlı ve kolay şekilde geliştirmek olmuştur. Böylece Gazi İsa Bey, Novi Pazar'ın ihtiyaçları için ilk vakıf kuran kişidir. Orduyu daha da ilerletmek için gerekli olan askerî tahkimatlara ek olarak, İslam dininin ve kültürünün yayılması da özel bir önem taşıdığı için kalenin inşası sırasında Gazi İsa Bey'in vakfının bir parçası olarak yanına bir cami yaptırılmıştır (bk. Fotoğraf 9). Cami, kale ve merkezi ticaret açısından şehir silüeti içerisinde ön plana çıkmıştır (Üstündağ, 2005, s. 155).

Gazi İsa Bey Camisi bugün mevcut olmadığı için mimarisi hakkında bilgileri eski fotoğraflardan ve yayınlardaki aktarımlardan öğrenilebilir. Bu yapıya ilişkin en eski anlatım, bir zamanlar kilise olan bir cami olduğunu söyleyen Evliya Çelebi³⁴ (1967, s. 264) tarafından yapılmıştır. Çelebi, kurşun kaplı kubbeli bir caminin olduğunu altını çizmektedir.

Gazi İsa Bey Camisi'nin yapılma tarihi ile ilgili günümüze ulaşan bilgiler tarihi kaynaklardan³⁵ öğrenilmektedir. Kaynaklardan alınan bilgilere göre caminin yanında bir imaret olduğu bilinmektedir³⁶. Bu durum vakıfların önemini ve onların çevresinde İsa Bey Mahallesinin³⁷ oluşumunu da göstermektedir.

Bu cami birkaç kez yeniden inşa edilmiş, onarılmış sonunda da aldığı hasarlar nedeniyle 1938'de

bile bu mevcut belgeden Gazi İsa Bey'in yaptırdığı öğrenilebilmektedir (Oruç, 2013, s. 170).

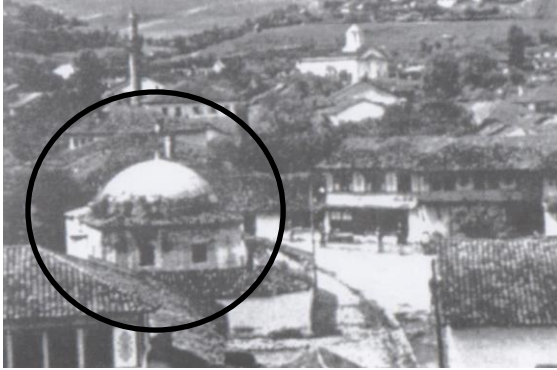
³⁶ Gazi İsa Bey, cami ve imaret için Kosovska Mitrovica'da yedi değirmen vakfetmiştir. Bunların yıllık geliri 6.284 akçedir (Mušović, 1985, s. 70).

³⁷ 1540 tarihli bir nüfus sayımına göre bu mahallenin 35 hanesi vardır (Mušović, 1985, s. 70).

tamamen yıkılmıştır.³⁸ Günümüzde Novi Pazar'da Caminin olduğu konumda İslam Fakültesi binası bulunmaktadır.

Fotoğraf 9. 1916 Yılında Gazi İsa Bey Camisi (15. Yüzyıl)

(Novi Pazar Tarih Arşivi, Erişim Tarihi: Haziran, 2013)

4.2.3. Diğer Yapılar

Yukarıda bahsedilen eserlerin yanı sıra Osmanlı belgelerinde Novi Pazar'da imaret³⁹, kervansaray, tekke⁴⁰ ve köprünün varlığını anlatan bilgiler yer almaktadır. 1489 tarihli tahrir defterinde bu veriler bu duruma örnek olarak verilebilir (Oruç, 2013, s. 170).

İmaretin caminin yanında olduğu ve kervansaray, köprü ve diğer dükkanlarla birlikte Gazi İsa Bey'in vakfına ait olduğu bilinmektedir. Kervansaray hakkında varlığından başka bir şey bilinmemekle birlikte, köprünün İstanbul ticaret yolu üzerindeki Raška Nehri'nin sol ve sağ kıyılarını birbirine bağlayan bir konumda olduğu varsayılabilmektedir. Ayrıca Gazi İsa Bey'in vakıfları her iki kıyıda da yer

³⁸ Osmanlı fethi süresinde bir kenti ya da alanı ele geçiren Amir tarafından, oradaki bulunan kilisenin camiye çevirilip kullanılmasına devam edilmiştir (Doğan, 2016, s. 57). Bazı iddialara göre bu caminin yıkımı sırasında, temellerinde camiden önce burada bir kilisenin olduğunu aktaran kitabeli bir taş bulunmuştur. Ancak bu taş günümüze kadar korunamamış olduğundan Evliya Çelebi'nin daha önce bir caminin bulunduğu alanda bir kilisenin bulunduğu dair iddiaları gerçek bir bilgi olarak kabul edilemez.

³⁹ İmaret ya da aşev ihtiyaç duyanlara karşılıksız yemek sunmak amacıyla kurulan bir yapıdır. İmaret terimi başka anlamında kullanıldığı için (imar etme, yerleşme, bayındırma vs.) kavram karışmasıyla rastlanmaktadır (Gürbıyık, 2015, s. 23).

⁴⁰ Tekke olarak da bilinen yapı, özellikle Sufi kardeşliği veya tarikatının toplantıları için tasarlanmış bir binadır. Bunun yanı sıra manevi inziva ve karakter reformu için bir yerdir. Tekkeler farklı zamanlarda ve coğrafyalarda "zâviye, hankah, dergâh, ribât, âsitâne, buk'a, imaret, düveyre, savmaa, mihrap, tevhidhâne, harâbat" gibi farklı terimlerle anılmıştır. Mescid ve medrese kelimeleri de bu

aldığı için muhtemelen vakıflar arasında bağlantı kurmanın önemli olduğu çıkarımında da bulunabiliriz. Tekkenin köprünün yanında olduğu ve şeyhinin adının Ali olduğu bilinmektedir. Ancak nasıl görüldüğü⁴¹ hakkında günümüzde hiç bir bilgi yoktur (Zirojević, 1977, s. 112; Čar Drnda, 1984, s. 79).

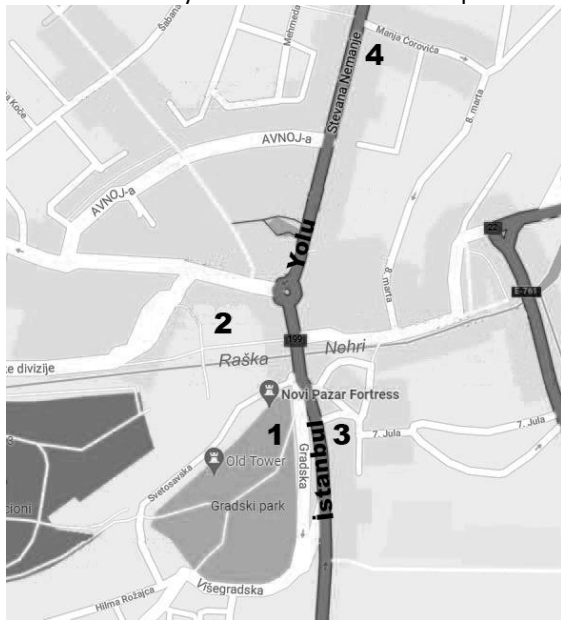
5. SONUÇ

15. yüzyılda Novi Pazar'ın gelişimi kaynak yetersizliğinden dolayı kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen şu ki şehir maden havzaları, zanaat birikimi ve ticaret faaliyetleri ve elverişli coğrafi faktörler nedeniyle, büyük bir sosyo-ekonomik merkez olmak için yeterlidir. Dolayısıyla Novi Pazar, her ne kadar küçük bir şehir olsa da Osmanlı İmparatorluğu'na sosyo-kültürel katkısı sebebiyle önemlidir ve inşa edilen cami, hamam başta olmak üzere imar faaliyetleriyle dikkat çekmektedir (bk. Harita 2).

anlamı taşımaktadır (Kara, 2011, s. 368). Erken Osmanlı Dönemi Novi Pazar'daki tekkenin varlığı arşiv belgelerine dayanarak bilinmektedir. Ancak o belgelerde bu tekkenin hangi tarikata bağlı olduğu söylenmemektedir. Gazi İsa Bey Novi Pazar bölgesinde uçbeyi olmadan önce Üsküp'te görev yaparken vakfettiği Mevlevî tekkesi, tekkenin vakıfnamesinde "Mevlevî zaviyesi" olarak belirtmiştir (Ösen, 2015, s. 1800). Gazi İsa Bey, Novi Pazar'dan sonra Saraybosna'da uçbeyi görevini almıştır. Orada Novi Pazar'da olduğu aralarında tekkeler de varolan benzer yapılar inşa ettirmiştir. Günümüze ulaşan belgelere göre Saraybosna'daki tekkenin Mevlevi tarikatına bağlı olduğu ispatlanabilir (Mujezinović, 1956, s. 246). Bundan dolayı Novi Pazar'daki tekke de Mevlevi tarikatına bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

⁴¹ Tekkelerin mimarisi ihtiyaç duyulan işlevlerine dayanmaktadır. İbadet ve eğitimden sonra en önemli olanları ziyaret, barınma, beslenme ve temizlik gelmektedir. Bunlar hepsi beraber bütünlük oluşturduğu için çoğu zaman aynı alanlarda cereyan etmiştir (Tanman, Parlak, 2011, s. 371).

Harita 2. 15. Yüzyıla Ait Novi Pazar'daki Yapılar

(1 – Novi Pazar Kalesi; 2 – Gazi İsa Bey Camisi; 3 – Gazi İsa Bey Hamamı; 4 - Havale Ahmed Bey (Leylek Camisi); Google Maps [Erişim Tarihi: 3 Ocak 2022])

KAYNAKÇA

Çalışma sırasında makaleyi okuma, profesyonel terminoloji ve dil konusunda yardım eden ve bilgi birikimine farklı açılardan bakmamızı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÖRÜR hocaya teşekkür ederiz.

Ágoston, G. (2012). Top. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 41, s. 240-242). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırma Merkezi.

Akın, N. (2001). Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları. İstanbul: Literatür Kitabevi.

Aliğaçoğlu, A, Uğur, A. (2016). Osmanlı Şehri. SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 38, s. 203-226.

Aličić, A. S. (2008). Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine [1468/69 Yılından Bosna Sancağı Tahrir Defteri]. Mostar: Islamski kulturni centar.

Andrejević, A. (1969). Spomenici islamske umetnosti [İslam Sanatı Eserleri]. Novi Pazar i okolina, str. 195-215.

Anonim (2020). Sancak Bölgesi Osmanlı Kültür Mirası: Novi Pazar Hazire Şahideleri. Y. Yayla, E. Aldemar, N. Pepić, H.İ. Erol, M. Tuncer, Y. Yılmaz (Haz.). İstanbul: TİKA.

BOA.A.MKT.MHM. 416, 46

Boran, A. (1999). Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi. H. C. Güzel, K. Çiçek, G. Eren (Haz.). Osmanlı, X (s. 347– 361). Ankara: Yeni Türkiye.

Čar Drnda, H. (1984). Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja XVI stoleća [Novi Pazar'ın Kuruluşu ve On Altıncı Yüzyılın Sonuna Kadar Gelişimi]. Novopazarski zbornik, 8, str. 77-102.

Čar Drnda, H. (2006). Obrazovne insititucije u Novom Pazaru tokom 15. i 16. stoleća [15. ve 16. Yüzyılda Yeni

Pazar'da Eğitim Kurumları]. Novopazarski zbornik, 29, str. 109-22.

Çalışlar Yenişehirlioğlu, F. (2000). Erken Osmanlı Döneminde Balkanlar'da Kent Oluşumu veya Değişimi. A. Aktaş Yasa, Z. Zafer (Haz.). Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu: 17-19 Mayıs 2000 - Şumnu- Bulgaristan: Bildiriler (s. 887-93). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Çelebi, E. (1967). Putopis - odlomci o jugoslovenskim zemljama [Seyahatname - Yugoslav Ülkeleri Hakkında Kısımlar] (H. Şabanović, Çev.) Sarajevo: Svtjetlost. (1896-1900).

Đorđević, S. (1975). Hamam u Novom Pazaru [Novi Pazar'da Hamam]. R. Stanić (Haz.). Raška baština 1 [Raška Mirası 1] (s.137-144). Kraljevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture.

Emecen, F. (2008). Uç Beyi. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 42, s. 38-39). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırmaları Merkezi.

Ertuğrul, A. (2009). Hamam Yapıları ve Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, s. 241-266.

Eyice, S. (1997). Hamam. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 15, s. 402-430). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırma Merkezi.

Eyice, S. (2001). Kale. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 24, s. 234-242). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırma Merkezi.

Gölen, Z. (2010). Tanzimât Döneminde Bosna Hersek. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gravier, G. (1977). Novopazarski sandžak [Yeni Pazar Sancağı]. Novi Pazar: Zavičajni muzej "Ras".

Gündüz, F. (1997). Minare. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 30, s. 98-101). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırma Merkezi.

Gürbıyık, C. (2015). Osmanlı İmaretlerinin (Aşevleri) Tipolojisi Üzerine Bir Deneme. Sanat Tarihi Dergisi, Cilt: XXIV, Sayı: 1, s. 23-51.

Hrbak, B. (1997). Politička zbivanja u Novopazarskom sandžaku prema podacima požeške nahije 20-ih i 30-ih godina XIX veka [1920'ler ve 1930'larda Požege Nahi Verilerine göre Novi Pazar Sancağı'ndaki Siyasi Olaylar]. Novopazarski zbornik, 21, str. 37-66.

Husić, A. (2000). Tvrdave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine [1530 Yılında Bosna Sancağı Kaleleri ve Garnizonları]. Prilozi za orijentalnu filologiju, 49, str. 189-229.

Isom-Verhaaren, C. (2014). Ottoman Identity in the Regins of Mehmed II and Bayezid II [II. Mehmed ve II. Bayezid Döneminde Osmanlı Kimliği]. Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association, Vol. 1, No. 1-2, s. 111-128.

İnalçık, H. (1954). Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kalić, J. (2013). Episkopski gradovi Srbije u srednjem veku [Orta Çağ Sırp Piskoposluk Şehirleri]. Zbornik radova Vizantološkog instituta L, s. 433-447.

Kara, M. (2011). Tekke. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 40, s. 368-370). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırma Merkezi.

- Kiel, M. (1990). Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans [Balkanlar'da Osmanlı Mimarisi Üzerine Araştırmalar]. Aldershot: Variorum.
- Kuban, D. (2003). Osmanlı Mimarlığı. H. İnalçık, G. Renda (Haz.). Osmanlı Uygurluğu 2 (s. 626-697). Ankara: TC Kültür Bakanlığı.
- Kuban, D. (2016). Osmanlı Mimarisi (2. bs.). İstanbul: Yem Yayın.
- Kukavica, E. U. (2010). Isa-beg Ishaković unuk Katarine Kosače? [Katarina Kosača'nın Torunu Isa Bey Ishakoğlu]. Behar, 95, s. 34-36.
- Kuripešić, B. (Curipeschitz von Obernburg Benedict) (1950). Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju: 1530 [1530'da Bosna, Sırbistan, Bulgaristan ve Rumeli'den Seyahatname] (Đ. Pejanović, Çev.) (2. bs.). Beograd: Reprint izdanja. (1531).
- Maliković, D. (1995). Novi Pazar u Prvom srpskom ustanku [İlk Sırp İsyanında Yeni Pazar]. Novopazarski zbornik, 19, str. 109-120.
- Mujezinović, M. (1956). Musafirhana i tekija Isa-bega Ishakovića u Sarajevu [Saraybosna'daki Gazi İsa Bey Misafirhane ve Tekkesi]. Naše starine, III, s. 245-252.
- Mušović, E. (1982). Gluhavica [Gluhavitsa]. Novopazarski zbornik, 6, str. 67-74.
- Mušović, E. (1985). Islamski sakralni spomenici Novog Pazara [İslam Dini Yeni Pazar Anıtları]. Novopazarski zbornik, 9, str. 67-98.
- Mušović, E. (1990). Prvi pisani pomeni o Novom Pazaru [Yeni Pazar Hakkında İlk Yazılar]. Novopazarski zbornik, 14, str. 157-62.
- Mušović, E., Vujović, S. (1992). Džamije u Novom Pazaru [Yeni Pazar'da Camiler]. Beograd-Kraljevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Kraljevo.
- Nicolle, D. (2019). Osmanlı Kalleleri 1300-1810 (K. Şakul, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Oruç, H. (2013). Bosna Sancağı'nda Şehirlerin Kuruluşunda Vakıfların Rolü: Yeni Bazar ve Saraybosna Örneği. F. Başar, M. Kurtoğlu (Haz.). Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu: 07. 05. 2013 - Ankara: Bildiriler (s. 169-174). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Ösen, S. (2015). Balkanlar'da Mevleviliğin Yayılması ve Kurulan Mevlevihaneler. Yeni Türkiye, Yıl 21, Sayı, 67, s. 1799-1814.
- Özer, M. (2016). Balkanlar'da Osmanlı Kenti ve Mimarlık Mirası. Vakıf Restorasyon Yıllığı, No. 13, s. 120-133.
- Pamuk, Ş. (2004). Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800 [1500-1800 Yıllar Arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurumsal Değişim ve Uzun Ömrü]. The Journal of Interdisciplinary History, Autumn, 2004, Vol. 35, No. 2, pp. 225-247.
- Pedilija, E., Emecen, F. (2008). İsa Bey. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 22, s. 475-476). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırmaları Merkezi.
- Popadić, M. (2011). Prostor zaborava: Gradski park u Novom Pazaru [Unutulma Yeri: Yeni Pazar'da Şehir Parkı]. Novopazarski zbornik, 34, str. 137-152.
- Popović, M. (1999). Tvrdava Ras [Ras Kalesi]. Beograd: Arheološki institut.
- Premović Aleksić, D. (2008). Izveštaj sa arheološkog istraživanja Novopazarske tvrđave [Novi Pazar Kalesinin Arkeolojik Araştırmasının Raporu]. Novopazarski zbornik, 31, str. 231-234.
- Premović Aleksić, D. (2013). Islamski spomenici Novog Pazara [Novi Pazar'da İslam Anıtları]. Novi Pazar: Muzej "Ras".
- Premović Aleksić, D. (2016). Crkve i manastiri Stare Raške [Eski Raška'nın Kiliseleri ve Manastırları]. Novi Pazar: Muzej Ras.
- Premović Aleksić, D. (2017). Istorijat teritorijalno-administrativne organizacije Raške oblasti/Sandžaka [Raška/Sancak Bölgesinin Bölgesel-İdari Teşkilatının Tarihi]. Novopazarski zbornik, 40, str. 65-84.
- Premović Aleksić, D., Vujović, S. (1999). Novopazarska tvrđava [Yeni Pazar Kalesi]. Novopazarski zbornik, 23, str. 135-154.
- Şabanović, H. (1964). Krajište Isa-bega Ishakovića, zbirni katastarski popis iz 1455. godine [1455 Yılında İsa Bey İshakoğlu Uçbeyliğinin Kadastro Kayıtları]. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Šušević, I. (1981). Novopazarska tvrđava u maliye defterima [Maliye Defterlerinde Yeni Pazar Kalesi]. Novopazarski zbornik, 5, str. 31-40.
- Šušević, I. (1985). Şikajet defteri o Novom Pazaru u XVIII veku [XVIII. Yüzyılın Şikayet Defterlerinde Yeni Pazar]. Novopazarski zbornik, 9, str. 99-112.
- Şahin, İ. (2010). Osmanlılar'da Şehir. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 38, s. 446-449). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırmaları Merkezi.
- Tanman, B. M., Parlak, S. (2011). Tekke (Mimarisi). TDV İslam Ansiklopedisi (c. 40, s. 370-379). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırma Merkezi.
- Uğur, Y. (2015). Osmanlı Şehir ve Şehirleşme. M. Genç (Haz.). Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir (s. 293-327). İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Uysal, A. O., (2019). Türk Mimarisinde Halvetsiz Hamam Tipi. C. Ünal, C. Gürbıyık (Haz.). Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: 21-24 Ekim 2015 – Ankara (II): Bildiriler (s. 391-416). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ülkü, O. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 27, s. 245-270.
- Üstündağ, N. (2005). Osmanlı'da "Şehir" ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18. Yüzyıl). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 2, s. 149-167.
- Vidosavljević, V. (2012). Arheološka istraživanja Novopazarske tvrđave 2012. godine [2012 Yılında Yeni Pazar Kalesi Arkeolojik Araştırmaları]. Novopazarski zbornik, 35, str. 205-208.
- Vidosavljević, V., Bačićanin, F. (2019). Zaštitna arheološka istraživanja severne tabije Novopazarske tvrđave [Novi Pazar Kalesi'ndeki Kuzey Tabyada Arkeolojik Korunma Araştırmaları]. Novopazarski zbornik, 42, str. 227-234.
- Vidosavljević, V., Bačićanin, F. (2019). Zaštitna arheološka istraživanja severne tabije Novopazarske tvrđave [Novi Pazar Kalesi'ndeki Kuzey Tabyada Arkeolojik Korunma Araştırmaları]. Novopazarski zbornik, 42, str. 227-234.
- Vinaver, V. (1969). Period turske vladavine (XV-XVIII vek) [Türk Hükümeti Zamanı (XV.-XVIII. Yüzyıl)]. Novi Pazar i okolina, str. 159-194.
- Vučković, V. (1980). Delatnost Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kraljevu od 1976. do 1980. godine

– Lejlek džamija u Novom Pazaru [1976'dan 1980'e Kadar Kraljevo'daki Kültürel Anıtları Koruma Kurumunun Faaliyetleri - Novi Pazar'daki Leylek Camisi]. R. Stanić (Haz.). Raška baština 2 [Raška Mirası 2] (s. 315-317). Kraljevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture.

Zirojević, O. (1977). Novi Pazar u turskim izvorima do kraja XVI veka [XVI. Yüzyıl Sonunda Türk kaynaklarında Yeni Pazar]. Novopazarski zbornik, 1, str. 111-120.